

SUUDİ ARABİSTAN'DAKİ KAYA RESİMLERİ

MAJEED KHAN
DANIŞMAN, ARKEOLOG
ORDU Ü. İLAHİYAT FAK.

Çev.: Hakan Temir

ÖZET

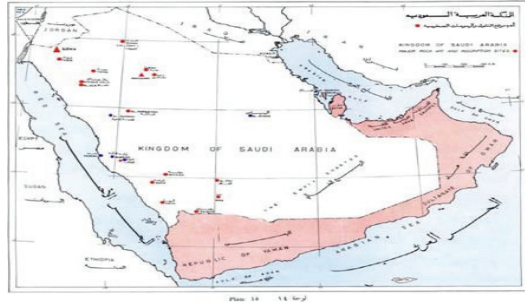
Suudi Arabistan sadece petrol yönünden zengin değildir, aynı zamanda kaya resimlerini barındırmasıyla da dünyanın en zengin dört bölgesinden birisidir. Ülkenin her yerinde neolitik çağdan^[1] yakın geçmişe kadarki değişik kültürel evreleri gösteren yüzbinlerce petroglif (Taş üzerine yapılan oyma), kaya resmi ve eski Arap kitabesi bulunmaktadır. Kayalar üzerinde belirli iklimsel ve çevresel koşullara göre değişen metafizik dünya, dini inançlar, ekonomi, çevre, insan aktiviteleri ve hayvan çeşitliliğiyle ilgili eski ideoloji ve düşünceleri yansıtan natüralist, şematik, soyut, efsanevi ve mistik resimler görülür. Suudi Arabistan'ın kaya resimleri, 4000 arkeolojik alan ve 1500 den fazla kaya sanatıyla dünyayı şaşırtan sözde bedevî veya çöl sakinleri bilinen insanların zengin kültürel mirasını yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neolitik; taş üzerine oyma; boyalı site; miras; ideoloji; çevre; natüralist; şematik; insan davranışlarının yansıması.

[1] Tarih öncesi çağlar Paleolitik, Mezolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağ şeklinde 4 kısma ayrılır. Neolitik çağ, Paleolitik ve Mezolitik çağdan sonra gelir. Neolitik çağ taş devrinin son aşaması olup yeni taş çağı manasına gelir. Bazı yerlerde Cilalı Taş diye de adlandırılır. Avrupa'da m.ö 9000-5000 yılları arasında yaşanan devirdir. Arap yarımadasında ise 9500 yıllarına kadar uzandığı düşünülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Bill Kte'pi, "Neolotig Age", Encyclopedia of History, I, 300-301.

1.Giriş

Suudi Arabistan kültürel mirasıyla çok zengindir. Şu ana kadar krallıkta 4000'den fazla arkeolojik ve 1500 kaya resmi alanı bulunmuştur. Suudi Arabistan arkeolojisinin kronolojisi Arap Yarımadası'nda insan varlığının Aşölyen'den^[1] günümüze kadar devam ettiğini göstermektedir[1]. Fakat Suudi Arabistan'daki kaya sanatları, erken Neolitik dönemden (m.ö 8000-5000 arası) erken İslam Dönemi (Günümüzden 1350 yıl öncesi)'ne kadar olan süreci yansıtmaktadır. [2,3,4].

Ülkenin her yerinde binlerce kaya resmi alanları bulunmaktadır. Kayalar üzerindeki resimler, Arabistan'daki tarih öncesi insanlara veya çöllerde dolaşan göçebe kabilelere dayandırılabilir. Bazı Arap dansları ve kültürel içerikleri, bilinmeyen zamanlardaki eski geleneksel kültürel aktivitelerin devamlılığını göstermektedir[5,3].

Suudi Arabistan'ın geneli ve Arap Yarımadası'nın belirli bölgelerindeki kaya resimleri, geometrik ve temsili olmayan (yani bir insan veya nesneyi temsil etmeyen) motiflerin yanında, insan ve hayvan şekilleri bakımından da zen-

[1] Aşölyen: Adını Fransa'da Som Vadisi'nin Saint-Acheul'den alan ve tarih öncesi Paleolitik çağda insan türlerinin el baltası gibi kesici aletleri kullanmaya başladığı dönemdir.

gindir. Bölgedeki kaya resimlerinin deneysel ve bağıl kronolojisini tespit etmek için bakır pası kullanma, kaplama, üst üste bindirme teknikleri ve petroglif alanlarının üzerindeki veya yanındaki nesnelerin ilişkilerindeki değişim temel alınmıştır [3,4]. Fakat, petrogliflerin kronolojik tarihlerini kesin olarak öğrenmek zordur. Bu zorluğa rağmen birçok durumda, aşamaların bağıl sıraları açık ve yaygın olarak kabul görmüştür.

Neolitik döneme ait olduğu varsayılan birçok resimde insan figürleri özellikle sığırlar ve köpekler gibi hayvanlarla birlikte. Bu resimlerde hayvanlar insanı takip etmektedir. Bu iki hayvanın evcilleştirildikleri ve gündelik, sosyal ve kültürel yaşamın birer parçası oldukları anlaşılmaktadır. Neredeyse tüm resimlerde insanların başları ve yüzleri belirsiz, boyunları da uzundur. (Resim-1) Belki de belirsiz yüzler ve insan benzeri vücutlar metafizik dünyadaki görüntüleri temsil etmektedir.

Resim-1. Kuzey Arabistan'da Cübbe'de İnsan formu elinde bumeranga benzer bir nesne tutmakta ve arkasında bir sığır veya küçükbaş takip etmektedir.

Suudi Arabistan, geometrik ve görünüş itibariye temsili andırmayan motiflerin yanında insan ve hayvan biçimindeki motiflerle de zengindir. Suudi Arabistan'ın neolitik dönem kaya resimleri, tüm sosyal gruplar, kabile veya aşiretler gibi ortak mekânları paylaşan insanların oldukça önemli bilişsel sistemini yansıtmaktadır. Motiflerde tek bir hayvan türünün, sığırın, özellikle ve çok sayıda tasvir edildiği görülmektedir.[6] (Resim- 2).Çok sayıda sığır evcilleştirildiğinde belirli geometrik motifle damgalanmış.

Resim-2. Üzerine binilmiş deve sıcak ve kuru iklimin hayvanı olmasına rağmen, sığır serin ve nemli iklimi temsil eder. Bakır pasındaki değişim, iki resim arasındaki binlerce yıllık farkı açık bir şekilde göstermektedir.

Suudi Arabistan'ın iklimi Neolitik çağda soğuk ve nemli iklime sahip iken bronz çağında -yaklaşık 4500 yıl önce- [7,8] çok sıcak ve kuru iklime dönüştüğünde, sığırlar gitgide yok olmaya başladı. Yerlerini çok sayıda evcilleştirilen develer aldı. Sonuç olarak sığır motifleri deve işaretlerine dönüştü. Devenin Arabistan'da ilk olarak ne zaman evcilleştirildiği bilinmemektedir. Fakat bronz çağında evcil hayvan olarak çok miktarda tasvir edilmiştir.

3 Nolu resim insanların dans ettiği sosyal veya dinî bir olayı göstermektedir. Neredeyse bütün kalıntılarda, bu neolitik dönem insan figürlerinin yüzleri belirsizdir veya bulunmamaktadır. (Ayrıca Resim-4 e bakınız).

Resim-3. Kuzey Arabistan'ın Şüveymis bölgesindeki kayada görünüş itibarıyla çıkıntılı kalçalı kadınlar raks pozları sergilemektedirler. Net cinsel nitelikleri yansıtan figürler, Suudi Arabistan'daki insan figürlerinde çok nadir olarak görülmektedir. Arabistan'daki kaya resmi yapılarında genellikle kadınların çıkıntılı kalçalarla erkeklerin ise uzun ince vücutlarla temsil edildiği düşünülmektedir. [9]

Resim-4. Kuzey Arabistan'ın Cübbe bölgesinde yer alan bir kitabedeki insansı temsiller. Muhtemelen dans pozları sergilemekteeler.

Birçok resimde hayvanların yay ve okla avlandığı gösterilmektedir. Oklar avlanmış veya yaralı hayvanın yanında tasvir edilmiştir. Ancak bu sahnelerin gerçekten yaralı hayvanları mı simgelediği yoksa sadece sembolik av sahnelerine mi ait olduğu bilinmemektedir. Bu av sahnelerinin birlik duygusunu yansıtmak, bir olayın veya avların başarısını kutlamak veya hayvan sayısını arttırmak için o alanda yapılmış bir ayin olup olmadığı bilinmemektedir. Böyle fikirler sadece kuramsal veya modern zihinlerimizin varsayımları olabilirler. (Resim 5 ve 6).

Resim-5. Kuzey Arabistan'ın Şüveymis bölgesindeki taş üzerinde insan ve hayvan figürlerinin büyük bir kompozisyonu (Birlikteliği).

Resim-6. Neolitik dönem toplumu avcılık ve toplayıcılığa bağımlıydı. Bu resimde bir hayvanın insanlar tarafından taşındığı görülmektedir. (Kuzey Bölgesi Cübbe)

2.Kronoloji

Suudi Arabistan kaya resimleri kronolojisi büyük oranda deneysel ve görecelidir. Kayaların bulunduğu sitelerin neredeyse tamamı açık havadadır. Kabaca ve derin bir şekilde delinmiş veya kesilmiş petroglifler ve motiflerin pek azı bilimsel olarak tarihlendirilebilmiştir [10,11]. Bu deneysel göreceli kronoloji, Neolitik döneme atfedilen en eski figürlerin, belirgin ve net olmayan yüzleri haricinde, ayrıntılı gerçekçi fiziksel niteliklerinin düşük veya yarım kabartma yöntemi ile tasvir edilmiş büyük boyutlu insan ve hayvan figürleri olmalarıyla kendine özgü olduklarını göstermektedir. (Resim 7). Geç Neolitik dönemin, resimleri ise insan ve hayvan temsillerinin çok yetenekli ve sanatsal görüntülerini yansıtır (Resim 8). Bunların benzerleri Arap Yarımadası'nın hiçbir yerinde yoktur [2,3].

Resim-7. İnsan benzeri tuhaf figürler. Ayakta duran bir insan profil resmini andırmaktadır. Sol taraftaki resim Kuzey Arabistan Cübbe ve sağ taraftaki Şüeymis'e ait. Belirsiz yüzler ve uzun ince boyunlar, Arabistan Neolitik resimlerinin tipik özellikleridir.

Resim-8. Resmin bir bütün olduğu varsayılırsa, ok ve yay kullanan insanların yabancı bir eşeği veya atgillerden bir hayvanı köpeklerin yardımıyla avlamaya çalışmakta oldukları şeklinde yorumlanabilir. (Kuzey Arabistan'daki Şüveymis)

(Arabistan kaya resimleri aşama aşama gelişmiştir. İlk safha Neolitik dönemdeki tasvirlerle başlar) Sonraki dönemde veya ikinci safhada (üst üste binen figürlere dayanarak), taş üzerine oyma sanatının stilinde bir değişim meydana gelmiştir. Artık gerçek fiziksel nitelikleri yansıtmayan büyük boyutlu insan ve hayvan figürleri daha fazla üretilmemiştir. Yerlerine, nispeten daha küçük ve şematize hale gelmiş figürler nakşedilmiştir. Birinci aşamanın tipik huni şekilli sığır yüzleri yerine üçgen veya koni şekilli yüzler gelmiştir, boynuzlar ise abartılı bir şekilde büyük ve oldukça stilize kalmıştır[9].

Devam eden üçüncü safha, çeşitli hayvan türleri, geometrik ve temsili olmayan motiflerle ilişkilendirilen, büyük boyutlu insan ve hayvan figürleri kompozisyonları, kaya resimlerinin hem gidişat hem de amaçları yönünden giderek değiştiklerini göstermektedir. Figürler şematik hale, çoğunlukla taslak halde, gelmiş ve çubuk veya doğrusal şekilli ve basitleştirilmiş insan ve hayvan figürleri kaya resmi kompozisyonlarında ilk kez görülmüştür[12]. Bu, kaya resimlerinde yeni bir akımın başlangıcının göstergesi olmuştur. Ayak ve el izleri, kıvrımlı figürler ile develer, dağ keçisi, geyikler, aslanlar, köpekler, kurtlar, ceylanlar gibi çok değişik hayvan türleri kaya resimleri kompozisyonlarının yaygın öğeleri haline gelmiştir.

Dördüncü safha, Arabistan'da yazının kullanımı ve yazınsal dönemin başlangıcından önceki dönemi temsil eder. Son derece şematik, soyut, çubuk gibi doğrusal insan ve hayvan figürleri, geometrik ve temsili olmayan motiflerle birlikte yarı-natüralist ve şematize sanatın yerini alan işaret ve semboller olarak tasvir edilmiştir. Arabistan'da, Neolitik dönemdeki serin ve nemli iklimden Bronz çağındaki sıcak ve kuru iklime geçiş ve değişimle

birlikte [8,13,7,9], deve kaya resimlerinin başlıca hayvanı haline gelmiştir. (Resim 9). Hayvan damgası ve kabile sembolleri (Wusum) olarak develerin üzerine belirli geometrik ve temsili olmayan motiflerin tasviri geleneği günümüze kadar devam etmiştir [14,15].

Resim-9. Muhtemelen yabani olan develer, atlılar tarafından avlanıyor. (Güney Arabistan Necran)

3.Kabile Sembollerinin Dayanıklılığı/Devamlılığı

Geometrik tarzda olan ve herhangi bir nesneyi temsil etmeyen motifler, sanatçıların insan ve hayvan figürleri gibi doğada gördükleri nesnelere tasvir ettikleri geleneksel sanat aktivitelerden farklı olduklarını göstermektedir. Kabile ilişkisini ve bağını yansıtmak, hayvan damgalamak ve benzeri amaçlarla oluşturulan işaret ve semboller, sembolik ve kodlanmış iletişim sistemlerinin kökenine ilişkin ilk adım olabilir. Bunlar eninde sonunda sanatçıları insan ve hayvan figürlerini daha da basitleştirmelerine, yeni geometrik ve temsili olmayan motiflerin oluşturulmasına, nihayetinde resimsel-sembolik iletişim sistemlerinin geliştirilmesine öncülük etmiştir. Yazının olmadığı bir toplumda, belirli işaretlerin nasıl anlamlı hale geldiğine ve tarih öncesi kaya resimlerinde kullanılan veya daha sonra ihtiyaca göre oluşturulan belirli kodlanmış karakterlerle bir iletişim sisteminin nasıl geliştirildiğine dikkat etmek hayati bir önem taşımaktadır. Gerçi 1350 yıl önce İslam'ın gelişiyse Arabistan'da kaya resimleri yapmak büyük ölçüde ortadan kalkmıştır (İslam, insan figürleri çizmeyi yasaklamaktadır. Ancak bedeviler deve ve insana ait olmayan bazı figürleri yakın geçmişe kadar tasvir etmişlerdir).Günümüz bedevileri, bölgelerindeki kaya resimleri hakkında bilgi sahibi değildir. Fakat *Wusum*'u hala kabile sembolü, hayvan damgalamak ve sınırları çizmekte kullanmaktadırlar.

Tarih öncesi dönemden bedevî döneme veya kabile resimleri dönemine kadar ki stil, içerik, şartlar ve kavramlaştırmadaki aşamalı değişim daha sonra Demir çağında geliştirilen hayvan temsilleri, kabile sembolleri ve bedevî yazısına temel olduğu açık bir şekilde görülür. Bedevî halk dansları, damgalanmış deve figürleri, kabile isimleri ve kaya resimlerinin yanına gömülen insanlar, kaya resimlerinin Arabistan'da tarih öncesinden erken İslam Dönemine kadarki sosyal, kültürel ve dini olguları tanımlamakta büyük rol oynadıklarını kanıtlar. Ülkenin her yerinde, kayalarda ve tepelerde bulunan yüzbinlerce insan, hayvan, geometrik ve temsili olmayan figürler, iyi gelişmiş bir piktografik (resimli) iletişim sistemini göstermektedir. Aynı zamanda o dönemdeki insanların gündelik aktivitelerini ortaya çıkarmaktadır[16, 9, 4].

Geniş çaplı toplulukların oluşturulması, kabilelerin gelişmesi ve develerin büyük oranda evcilleştirilmesiyle, *Wusum*[2] adı verilen hayvan damgaları ortaya çıkmıştır. Arabistan'da *Wusum*, bölge sınırlarını işaretlemek, kabile sembolünü temsil etmek, belgeler üzerinde imzayı göstermek, mezarı işaretlemek ve özel mülkiyeti belirlemek gibi pek çok amaçla kullanılmıştır. Aslında çok işlevlidir. Çadırlarda ve kamp alanlarında dahi tasvir edilmiştir[14,9](Resim 10 ve 11).

Resim-10. At figürü, kabile veya kişinin adını belirten sembole birlikte.

[2] Arapça bir kelime olup tekili Wasm'dır.

Resim-11. Deve ve koyunlar Wusum ile veya kabile sembolleri, damgalanmış.

Hayvanları damgalamak dünya çapında bir olgu olmasına ve hala dünyanın birçok yerinde kullanılmasına rağmen, Arabistan'da oldukça köklü ve eski bir gelenektir. Hâlâ çölde yaşayan, bedevî olarak adlandırılan ve safiyetini koruyan Arap kabileleri, "kabile sembolü" olarak geometrik ve temsili olmayan motifleri kullanmaktadır. Bu Arap kabileleri, antik çağlardan beri kendi bölgelerinde sosyal ve kültürel değerlerine sıkı sıkıya bağlı olarak yaşamaktadır.

4. Antropomorfizm (İnsan Biçimcilik)^[3]

Eski çağlarda Arabistan'da, tanrıların tasvirlerini kayalara oymak ve işlemek geleneği vardı. Böylece çöllerde açık hava tapınakları oluşturuldu ve bunlardan bazıları hala varlıklarını sürdürmektedir. Tepelerde ve kayalarda bulunan tanrı tasvirleri ile kayalar üzerindeki heykel putlarının çeşitliliği insanların inançları, düşünceleri, fikirleri ve inandıkları metafizik dünyayı göstermektedir [17,18].

İslam öncesi dönemde Arabistan'da putlara tapılmıştır. Bedevîler için çölde bir tapınak inşa etmek kolay değildir. Çünkü tapınaklar çöl kumlarına gömülebilirdi. Yine de açık hava tapınakları inşa ettiler ve yüksek yerlerde kayalar üzerine tanrıların görüntülerini tasvir ettiler. (Resim 12 ve 13). Ancak bu şekilde açık hava tapınakları hem çöl fırtınalarına hem de çölde kayan kum tepelerine direnebilirdi.

[3] Yunanca antropos (İnsan) ve morphos (biçim) terkiplerinden meydana gelmiştir. İstilahta ise insanî özelliklerin çeşitli insan dışı varlıklara, özellikle de Tanrı'ya atfedilmesidir.

Resim-12. Tebük'ün kuzeybatısındaki Dem Vadisi'nde yer alan kayada görüldüğü üzere tanrı ve sığır temsillerinin kompozisyonu çölün ortasında bir açık hava tapınağı oluşturmaktadır. Boğalar tarih öncesinde hem Arabistan hem de Mısır'da kutsal sayılmışlardır [17,18]. Bu kitabe kumtaşı tepenin pürüzsüz yüzeyinde yaklaşık 5 metre yükseklikte bulunmaktadır. Günümüze kadar varlığını sürdüren bu etkileyici ve inanılmaz sanat eserinde yüksek yetenek ve gelişmiş teknoloji kullanılmıştır. Bu kaya resminin tarihi bilinmemektedir.

Resim-13. Kaya resimlerinin bulunduğu sitelerin bazıları izole edilmiş çöl mekanlarında bulunmaktadır.

Bu alan, Negrân bölgesinde Kevkeb Dağı ve el-Kara Dağları arasındaki U şeklindeki vadinin çöküntüsünde bulunmaktadır (Resim 14). Burası önceden olduğu gibi hala yağmur sularının toplandığı yerdir. Kaya sığınakları, erişilebilir su kaynakları ve bazı bitkilerin bulunması bölgeyi sosyal ve dini toplantıların yapılması için oldukça çekici kılmaktadır. Her iki durumda da ayınlar yapılmış olabilir ve aynı bölgede bir de tanrıça heykeli (Resim 15 ve 16) inşa edilmiş olması iddiayı destekler niteliktedir. Tepedeki su rezervua-

rının her tarafına kazınan Arap yazıtları bu bölgenin uzun zaman boyunca bir toplanma mekânı olarak kullanıldığı göstermektedir.

Resim-14. Necran bölgesindeki Kevkeb Dağının tabanındaki yağmur suyu rezervuarı çevresindeki tepeye kazınmış Semûd ve Alia yazıtları

Resim-15. Eski bedevî yazıtlarının üzerine kazınan kadın figürlerinin yazım dönemleri günümüzden yaklaşık 2500-2000 yıl öncesine dayanmaktadır. Üçgen gövde, uzun boyun, ince bel, geniş kalçalar ve uzun saçıyla günümüzün dünya güzelindeki özelliklerden çok da farklı sayılmaz. Sanatkarın yüzleri kasten belirsiz bıraktığını varsayabiliriz. Yöredeki bedevîler buna tanrıça “Alia”nın görüntüsü adını verirler. Alia bütün Güney Arabistan’ın kraliçesi ve tanrıçasıdır. Bir efsane ve görünüşe göre sadece bir hikâye olmasına rağmen etnolojik bilgisi bulunan tek Arabistan kaya resmi figürüdür. Alia’nın görüntüleri Necran’ın güneyinde ve Yemen’in kuzeyinde birçok bölgede tasvir edilmiştir.

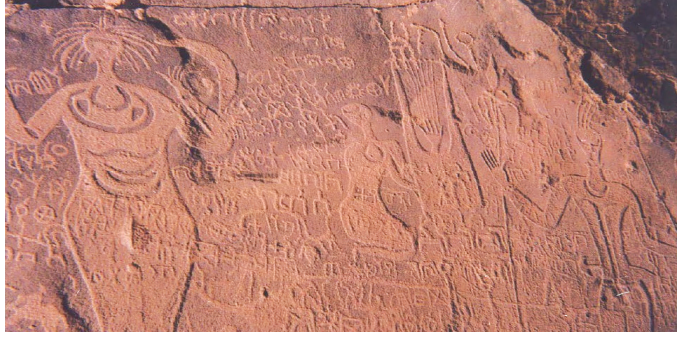

Resim-16. "Alia"nın bazı figürleri bir tepenin oldukça yüksek ve dik yüzeyinde bulunmaktadır.

Saudi Arabistan'da kaya, tepe ve mağaralardaki yazıt ve figürlerdeki sanat, görüntülerin güzelliği, el işçiliği ve gizemi Arap Yarımadası'nın her yerinde bulunan petrogliflerden etkilenen ve büyülenen ziyaretçileri sihirli bir şekilde cezbetmektedir (Resim 17 ve 18)

Resim-17. Kuzey Arabistan bölgesi Cübbe'de bulunan Ümm Senemân Dağlarındaki büyüleyici kaya resmi bölgesi.

Resim-18. Tarih öncesi sanatçı, en büyüleyici ve müthiş sanat eserlerinden birini yapabilmek için büyük bir kayanın dik ve pürüzsüz yüzeyini seçmiştir. Güneş ışıkları gün doğumuyla birlikte doğuya bakan bu kaya resmi panelinin üzerine düştüğünde, figürler parlak ve yansıtıcı hale gelirler. Gece ay ışığında ise ilginç, sakin ve rahatlatıcı bir atmosfer yaratan ışık çanağı gibi parlar. Sakin ve mehtaplı bir gecede kayanın önünde duran kişi, sanki birileri *rabâbe* (الربابة) (Bedeviler tarafından hala kullanılan geleneksel bir Arap müzik enstrümanı) çalıyor gibi hissedebilir. Belirgin cinsel özellikleri, dalga dalga yayılan saçları, başının yanındaki hilal şekilli motif ve vücuduna işlenmiş ayın evreleriyle bir kadın figürü yarım kaldırdığı kollarıyla ayakta durmaktayken, bir adam da *rabâbe* çalan kıza bakmaktadır. Eser eşsizdir ve Güney Arabistan Necran bölgesinde çok uzak, engebeli, izole edilmiş ve zor ulaşılabilen bir yerde bulunmaktadır. Birbiri üzerine kazılan yazıtlar ve yazılardan daha eski olan figürler arasında oldukça önemli zaman farkları vardır.

5.Suudi Arabistan Kaya Resimlerindeki Çeşitlilik

Arkeologlar çok uzun süredir çiftçiler ve zorlu çöl koşullarında yaşayan göçebe bedevilerin kültürlerine dair çok az kayıt bıraktıklarını veya hiç kayıt bırakmadıklarını düşünmekteydiler. Ancak, Suudi Antikalar ve Müzeler Departmanının gerçekleştirdiği son arkeolojik kazılar ve kaya resimleri ile ilgili inceleme ve araştırmalar tüm bu düşünceleri reddetmekle kalmamış, aynı zamanda Suudi Arabistan çöllerinde bulunan muazzam miktardaki kültürel materyali de gün ışığına çıkarmıştır.

Suudi Arabistan kaya resimlerinin yerel halkın tanıdığı ve dünyanın bu bölgesinde yaşayan sığırlar, develer, geyikler, ceylanlar, köpekler, yılanlar, kertenkeleler, keçiler gibi hayvanları yansıtmaları dikkat edilmesi gereken noktadır. Şaşırtıcı olan ise hiçbir bitki (hurma ağacı olduğu tahmin edilen

birkaç resim hariç) ve kuş(devekuşları hariç) tasvir edilmemiştir. Anlaşılan sanatçılar, çevrelerindeki hayvanları seçmiş ve onları kayalarda tasvir etmişlerdir. Doğal olarak diğer hayvanları gözden kaçırmışlardır. Bu evrensel bir olgudur ve Avrupa, Afrika, Avustralya ve Asya'nın her yerinde aynı eğilim gözlemlenmiştir. Anlaşılan dünyanın değişik yerlerindeki sanatçıların aynı zihinsel, ideolojik ve ruhsal yaklaşımda olduğunu göstermektedir[9,3].

Resim-19. İnsan ve hayvan figürlerinin bu eşsiz ve anlamlı kompozisyonu Güney Arabistan'da Negrân'daki Bi'ri Hima'nın kuzeyinde bulunmaktadır. 200 metre yüksekliğindeki bir tepenin zor ulaşılabilen ve dik yüzeyine işlenmiştir. Figürler doğu yönüne bakmaktadır ve çok uzak mesafeden bile görülebilmektedir. Bu dik yamaçta, figürleri işleyebilmek için durulabilecek hiçbir yer yoktur. Belki de sanatçı tepenin üzerinden halat yardımıyla inerek figürleri kazımıştır. Erkek uzun ve kaslıyken, kadın kısa ve tıknazdır. Erkek, kadın ve dağ keçisinin aynı sahnede olduklarını göstermek için oldukça yakın resmedilmiştir. Eser, sanatçının aşk, cinsellik ve erkeğin kadına göre gücü ve üstünlüğünü göstermek istediği izlenimini uyandırmaktadır. Erkeğin sol elinde bir kalkan ve kargı, sağ elinde de bir mızrak tuttuğu ve dağ keçisinin boynuna dokunduğu görülmektedir. Kadın, erkeğin koltuk altında erkeğin kollarının altında korunmak ister gibi hafifçe eğilerek tasvir edilmiştir. Sanatçı cinsel nitelikleri vurgulamıştır. Aynı kayadaki deve figürleri ise sonradan eklenmiştir.

Resim-20. Kuzey Arabistan Cübbe bölgesinden zarif bir insan figürü. Yerel halk figüre, oturur pozisyonda duran kral ile önünde bekleyen “hizmetkâr”ın bulunduğu kralın görüntüsü adını vermiştir.

Suudi Arabistan arkeoloji kronolojisi, Aşölyen dönemden günümüze kadar insanların Arap Yarımadası’nda kesintisiz bir şekilde yaşadıklarını göstermektedir [1]. Ancak, Suudi Arabistan kaya resimleri, erken Neolitik’ten, yaklaşık 9500 yıl önce başlamıştır [2002] [11], erken İslam dönemi (yaklaşık MS 650) arasındaki dönemi temsil etmektedir. Neolitik dönem (Resim 21 ve 23) ile İslam dönemi arasındaki kaya resimlerinin kronolojisi, kültürel mirası korumak için estetik kaygı ve istek duymanın insan medeniyetinin yeni bir inceliği olmadığını, aksine eski insanların eski ve köklü bir aktivitesi olduğunu kanıtlar.

Resim-21. Cübbe bölgesinden alınan Neolitik çağ taş nesnelere, bazı petrogliflerin de atfedildiği bir dönem.

Resim-22. Şüveymis'ten alınan taş nesnelere,

Resim-23. Kuzey Arabistan bölgesi Cübbe yakınlarında yer alan bu kaya resminin önünde duran insan, bunların Adem ve Havva oldukları izlenimine (Yazarın kişisel izlenimi) kapılabilir. Petroglifler muhtemelen Neolitik döneme aittir.

Suudi Arabistan'daki insan ayak izlerinin en eski ve en erken petroglifleri (oymaları) muhtemelen kuzey bölgesindeki, Şüveymis kaya resimleri sitesinde yer alan, Ra'd Dağlarında bulunanlardır. Son zamanlarda, küçük bir kadeh, aynı panel üzerinden yarıküre şeklinde dairesel küçük bir petroglif Bednarik ve Khan (2013 yayınlanmakta) tarafından araştırıldı. Neticede günümüzden 9330–6220 yıl öncesine ait olduğu bilimsel olarak tespit edildi. Ayak izleri, sert kumtaşı kayanın eğimli ve düz yüzeyine derince oyulmuştur. Bu hemen hemen normal boyuttaki yetişkin ve çocuğa ait olan ayak izleri binlerce yıldır dayanmaktadır (Resim 24).

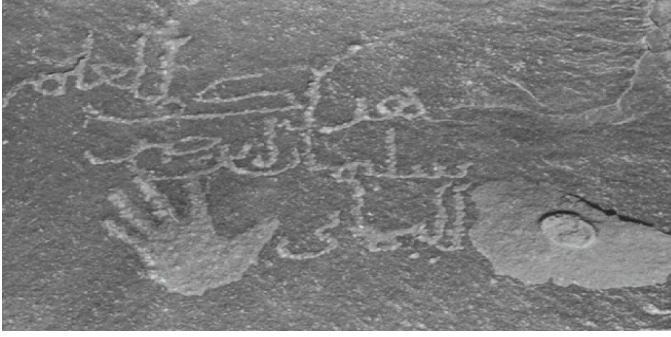

Resim-24. Şüveymis Ra'd dağlarında bulunan bazı insan ayak izleri.

Arap kaya resimlerinde el motifleri de yer almaktadır, bunlar sadece petroglif (oyma) değil aynı zamanda boyanmıő kaya resimleridir. Bunlar sıklıkla kaya sanatçılarının çağdaşlarına dair özel anlamlar taşıdıkları izlenimini verirler. (Resim 25) Hatta bazı durumlarda asıl anlam da belirtilebilir (Resim 26). Dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi, el şablonları ellerin düz kaya yüzeylere konulması ve etraflarına pigment püskürtülmesiyle elde edilir(Resim 27).

Resim-25. Deve her zaman en değerli çöl hayvanı olmuştur. Ülkenin her yerine, sıklıkla da bedevî yazıtları ve/veya kabile sembollerleriyle (haç gibi) birlikte resmedilmiştir. Mesela aőađdaki kompozisyonda devenin sahibinin adı belirtilmiőtir.

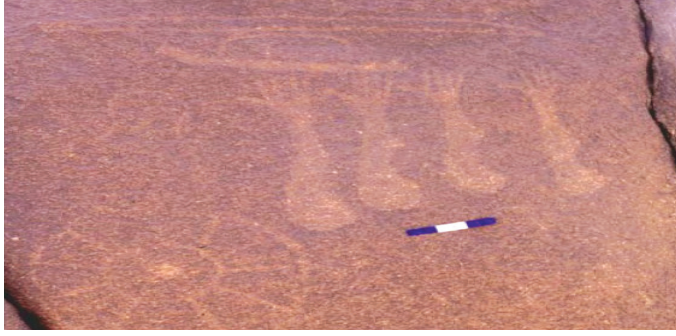

Resim-26. Resimde görüldüğü üzere el ve Arapça yazıyla birlikte kazınmıştır. Arapça ifadelerde “ Bu, Süleyman el-Yemeni'nin elidir” yazmaktadır.

Resim-27. Vadiü'l-Kura'daki Cazan bölgesi yer alan el şablonları.

Ellerle birlikte nakşedilen diğer kompozisyonlar ilk görenler için oldukça anlamlı olsa da günümüzde önemleri bilinmemektedir. Örnekte gösterilen, parmakları açık uzatılmış kollar ve soluk bir insan figürü ve tanımlanamayan görsellerle birlikte tekerlek benzeri bir figürdür. Bunlar aynı dönemde yaşayan ve verilmek istenen mesajı anlayabilen insanlar için kompozisyon niteliğindedir. Ancak bizim böyle bir imkânımız yoktur (Resim 28).

Resim-28. Eller, bir dizi insan kolu ve diğer ögelerle birlikte gizemli bir mesajı ifade etmektedir.

Suudi Arabistan kaya resimlerini günümüzde gören kişiler resimlerinin büyük bölümünün anlamlarının öğrenilebileceğine inanmaktadırlar. Ancak resimlerin bazıları mantıklı bir açıklamanın ötesindedir. “Soyut”, “esrarengiz”, “sihirlî” veya dinî bir sembolizmin parçaları olarak görülmektedirler. Bu türden olduğu düşünölen iki kompozisyon örneği aŐađıdadır (Resim 29 ve 30).

Resim-29. Bu bariz kompozisyonun bileŐenlerinin farklı zamanlarda yapıldığı görölmektedir. Bu durumda, resimler ya alakasız motiflerin bir araya getirilmesiyle elde edilen üründür ya da önceden var olan motiflere yapılan ardıŐık grafik eklemelerden oluŐmuŐtur.

Resim-30. Suudi Arabistan'ın Kuzey Bölgesi Sakaka yakınlarındaki sembolik düzenlemelerin örneği. El ve ayak motifleri ve bir dizi kupalar (bardak izi) içermektedir.

Üçgen gövde, uzun boyun, ince bel, geniş kalçalar ve uzun saç Araplar için ideal kadın güzelliğini temsil eder. Aslında bu durum günümüz modern toplumlarında da aynıdır. Önceden de belirtildiği gibi, Güney Arabistan kadın tanrıların veya tanrıçaların merkezidir. Kadın figürlerinin oldukça nadir olduğu kuzeyde ise kadın tanrıça resimleri bulunmamaktadırlar. (Resim 31).

Resim-31. Necran bölgesi tanrıça ve kraliçe Alia'ya ait olduğu düşünülen birkaç petroglif.

Atlar İslam'ın erken dönemlerinde evcilleştirilmiş ve ticari amaçlı çok miktarda at yetiştirilmiştir. İslam ordularının ulaşımı atlarla sağlamıştır. Ancak atlar Arabistan'da zamanı henüz tespit edilemeyen, geçmiş bir hayli

fazla olan dönemlerden itibaren vardı. Suudi Arabistan Krallığı'nın kuzeyinde, at figürleri sahiplerinin adlarını belirten Semûd kavmine ait yazıtlarla birlikte bulunmaktadır(Resim 32). Bazı petroglifler atların bakımlı ve güzel olduklarına dair uzun, kalıcı fikirler taşımaktadır (Resim 33). Resimlerde dikkat çeken bir diğerk unsur savaş arabalarıdır. Arabalar, Arap kaya resimlerinde yer alır; fakat bunlar Asya'nın diğerk yerleri veya Kuzey Afrika'dakiler kadar yaygın değildir (Resim 34).

Resim-32. Muhtemelen kendi sahipleri olan Semûd kavmine ait insan isimleriyle birlikte at petroglifleri.

Resim-33. Suudi Arabistan'ın kuzeybatısındaki Teymâ yakınlarında kayalara kazınan bu at petroglifinde de anlaşılacağı üzere aygır 3000 yıl öncesinden günümüze kadar pek değışim geçirmemiş. Hatta tamamen aynıdır.

Resim-34. Ülkenin kuzeybatısındaki Teymâ yakınlarında yer alan sitede kaya resimlerinde Arabistan'da savaş arabası olduğu görülmektedir. Muhtemelen yolcuların isimlerini ifade eden Semûdî yazılar hemen yanına nakşedilmiş.

Doğanın ilginç ama güzel bir eseri olan ve sanki testereyle ikiye bölünmüş gibi duran kaya ülkenin kuzeybatısında yer alan Teymâ yakınlarındaki çölün ortasında bulunur (Resim-35). Üzerine kazılan at, deve ve insan petroglifleri farklı zamanlarda ve farklı kültürel dönemlerde yapılmıştır.

Resim-35. Teymâ yakınlarındaki inanılmaz ayrıık kaya.

6. Sonuç

Çöl hayatı genellikle sert ve zordur. Aşırı sıcak ve kuru koşullarda, yaşamak için çok az kaynağın bulunduğu, sert ve pek de konuk sever sayılmayan bir çevrede hayat sürdürmek bizim için cezbedici olmayabilir. Fakat çöl, Arabistan'ın yerlileri olan bedevîler için cennettir. Bu topraklara duydukları sevgi, tüm modern imkânlarla ve hükümetin sunduğu tekliflere

rağmen topraklarını ve kültürlerini terk etmemeleriyle açıklanabilir. Suudi Arabistan’da bulunan yüz binlerce petroglif ve Arapça yazıtlar, tarih öncesinde Arap bedevilerinin nüfusunun oldukça fazla, ancak aynı zamanda dengesiz dağılıma sahip olduğunu göstermektedir.

Suudi Arabistan kaya resimlerinin kökeni hala net değildir. Ülkenin kuzeyindeki en eski kaya resim alanları Şüveymis, Kılwa ve Cübbe’dedir. Buralarda bulunan resimler iyi gelişmiş ve becerikli sanatsal aktiviteleri göstermektedir. Resimler üzerinde yerel evrime dair kanıt bulunmamaktadır. Aynı şekilde Şüveymis ile Cübbe’deki resimlerle Ürdün, Sina, Necef ve Filistin gibi komşu bölgelerde bulunan sözde “natüralist” insan figürleri arasındaki benzerliğe dair bir kanıt bulunmamaktadır. Stil ve tekniklerin kökleşmiş bir aktivite geleneği belirtmesine rağmen aksine bir kanıt olmadığı için Kuzey Arabistan sanatının bağımsız bir şekilde geliştiği varsayılmaktadır. Davis[19] ve Ucko[20], Marshack[21] ve Breuil[22]’in aksine en eski sanat formlarının, Kuzey Arabistan’daki ilk kaya resimlerinin olmasının veya Şüveymis ve Cübbe kaya resimleri arasında benzerlik olmasının gerekli olmadan da hem temsili hem de gayri temsili olabileceklerini ileri sürmüştür. Böyle erken dönem sanat eserlerinin Arap Yarımadası’nın veya komşu ülkelerin (Ürdün, Filistin, Necef veya Sina, Mısır vb.) hiçbir yerinde gelişim göstermediği görülmektedir. Bu yüzden, bu oldukça eşsiz ve oldukça stilize ve bazen de şematize olan sanatın muhtemelen Şüveymis ve Cübbe’da dış etkilerden uzak bir şekilde icra edildiğini ileri sürebiliriz. Buna alternatif olarak, başka yerde öğrenilen teknikler, yerel stillere adapte edilmiş olabilir. Şüveymis resimlerinin stil, içerik ve konularındaki kesikliklere ve ilerleyen Kalkolitik dönemde ortaya çıkan yeni resim stil ve konularına rağmen, insan etkinliklerinde herhangi bir kesintiye dair kanıt yoktur. Kuzey Suudi Arabistan’ın diğer yerlerinde hemen hemen her dönemden bulunan[1] litik materyaller göz önüne alındığında bu sonuca ulaşılabilir. Neolitik dönemden İslam öncesi döneme kadarki bir dizi resimleme(ikonografi) incelendiğinde belirgin bir kesinti olmadığından, Arabistan’ın diğer yerlerindeki gelişmelerle karşılaştırıldığında Şüveymis ve Cübbe’de sanattaki kesintiler daha da dikkat çekici hale gelmektedir [23, 24, 4]. Tarih öncesi sanatçıların tuvallerini içeren yüz binlerce kaya resmi galerisi, atalarımızın sosyal, kültürel ve dini yaşamlarının birer göstergesidir.

Referanslar

1. Whalen, N.M.; Siraj-Ali, J.S.; Sindi, H.; Pease, D.W. A lower Pleistocene site near Shuwayhitiyah in northern Saudi Arabia. *Atlal* 1986, 10, 94-101.
2. Khan, M. Recent Rock Art and Epigraphic Investigations in Saudi Arabia. In *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Oxford, UK, 24-26 July 1990; University of London: London, UK, 1991.
3. Khan, M. Prehistoric Rock Art of Northern Saudi Arabia. Ph. D Thesis, University of Southampton, Southampton, UK, 1993; Ministry of Education: Riyadh, Saudi Arabia.
4. Khan, M. Rock Art of Saudi across Twelve Thousand Years; Ministry of Education: Riyadh, Saudi Arabia, 2007.
5. Khan, M.; Kabawi, A.; Al-Zhrani, A. Preliminary report on the second phase of rock art and epigraphic survey of northern Saudi Arabia. *Atlal* 1986, 10, 465.
6. Khan, M. Cübbe – The Land of Golden Sand and the Lost Civilization of Arabia; Saudi Commission for Tourism and Antiquities: Riyadh, Saudi Arabia, 2010.
7. Garrard, A.; Harvey, C.P.D. Environment and settlement during the upper Pleistocene and Holocene at Cübbe in the Great Nafud, North Arabia. *Atlal: J. Saudi Arab. Archaeology*. 1977, 5, 137-156.
8. McClure, H.A. Radiocarbon chronology of late Quaternary lakes in the Arabian desert. *Nature* 1976, 263, 755-756.
9. Khan, M. Origin and Evolution of Ancient Arabian Inscriptions; Ministry of Education: Riyadh, Saudi Arabia, 1993.
10. Bednarik, R.G.; Khan, M. The Saudi Arabian rock art mission of November 2001. *Atlal* 2002, 17, 75-99.
11. Bednarik, R.G. Scientific study of Saudi Arabian rock art. *Rock Art Res.* 2005, 22, 49-81.
12. Khan, M. Human Figures in the Rock Art of Saudi Arabia; International Rock Art Congress: Ripen, WI, USA. 1999, 48.
13. Clarke, C. Rock Art at Cübbe, Northern Saudi Arabia. *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*. Institute of Archaeology London, 1979, vol.4, 80-81
14. Khan, M. Wusum - the tribal symbols of Saudi Arabia. Bilingual (Eng./ Arabic) published by the Ministry of Education, Kingdom of Saudi Arabia, 2000.

15. Khan, M. Bir Himma – the Center of Prehistoric art and culture. Admatu 2000, 6.
16. Khan, M. Rock art and epigraphic survey of northern Saudi Arabia. Atlatl 1988, 11, 61–75.
17. Abu-Duruk, H.I. A Critical and Comparative Discussion of Certain Ancient Monuments in the North Arabian City of Tayma in the Light of Evidence Furnished by Excavations. Ph. D Thesis, Ministry of Education, Riyadh, Kingdom of Saudi Arabia, 1986.
18. Khan, M. Sacred Images of Metaphysical World- Perspective of Prehistoric Religion in Arabia. XXII Valcamonica Symposium 2007. Rock Art in the frame of the Cultural Heritage of Humankind papers.
19. Davis. W. The origin of image making. Current. Anthropology. 1986, 27, 193–215.
20. Ucko, P.I. Debuts illusoires dans l'étude de la tradition artistique. Bulletin de la Societe Prehistorique Ariège-Pyrénées 1987, 17, 38–50.
21. Marshack, A. Roots of Civilization: Cognitive Beginning of Man'S First Symbol and Notation; Weidenfeld and Nicholson: New York, NY, USA, 1972.
22. Breuil, H. Four Hundred Year of Cave Art; Hacker Books: New York, NY, USA, 1952.
23. Khan, M. Rock art and epigraphic survey of northwestern Saudi Arabia. Atlatl 1985, 9, 14–28.
24. Khan, M. Rock Art Research in the Arabian Peninsula, Levant and Anatolia. News of the World 1996, 95-103. Edited by Paul Bahn and Angelo Fassati. Oxbow Publications.

